

POÓR JÁNOS Skerlec Miklós az inszurrekcióról

Az 1764–65-ös országgyűlésen Mária Terézia egyik kérése az volt, hogy a karok és rendek reformálják meg a nemesi felkelést. Adam Kollar nem sokkal korábban megjelent könyve (*De originibus et vsu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Hungariae libellus singularis. Vindobonae, 1764*) igen egyszerű javaslattal állt elő e tárgyban: a nemesség váltsa meg a felkelés kötelezettségét. A fentiek készítették arra Skerlec Miklóst, a horvát politikai elit legképzettebb tagját¹ – aki jelen volt az országgyűlésen –, hogy papírra vesse gondolatait az inszurrekcióról. Munkája, amelyet latin kéziratból² Berényi Pál magyar fordításban kiadott,³ a szakirodalomban alig ismert. Bár a szöveg szépen írt, javításokat nem tartalmazó tisztázat, vannak benne homályos bekezdések, ismétlődések és elvarratlan szálak, de mégis méltó a figyelemre. Egyrészt képet ad Skerlec nemesség iránt mélyen elkötelezett gondolkodásáról, másrészt segítséget nyújt számos, az inszurrekcióval kapcsolatos – az udvar és a rendiség által másként értelmezett, a szakirodalomban máig vitatott – fogalom vizsgálatához.⁴ Skerlec szövegének értelmezésében főként József nádor⁵,

Piringer Mihály,⁶ Kovachich Márton György⁷ és Széchényi Ferenc⁸ munkái nyújtanak segítséget.⁹

Reform vagy jogsértés?

Kollar egyik javaslata – írja Skerlec – az volt, hogy a nemesség váltsa meg a felkelés kötelezettségét pénzen, és a pénzen fogadjanak zsoldosokat. Ha nem, akkor a másik javaslata így szólt: a felkelés helyett a nemesség állítson és tartson maga helyett katonákat. Skerlec szerint egyik sem egyeztethető össze a nemesség szabadságaival, amelyeket az uralkodó esküvel erősített meg.

Ami az elsőt illeti, az szerinte adózási kötelezettségnek vetné alá a nemességet, ezáltal felforgatná a magyar adórendszert, ráadásul a kincstárnak semmi haszna sem lenne belőle (549.). Mielőtt megnéznénk, miért véli így a szerző, le kell szögezni az alábbiakat!

Ha a nemesség a felkelés kötelezettségét pénzen megváltaná, nem történne semmi különös. Korábban számos alkalommal megtette. Továbbá: a felkelés megváltása a nemességet jogilag nem súllyesztené az adózó nép szintjére (tehát nem sérülne a „szabadsága”). A megváltásként fizetett pénz ugyanis nem azonos természetű az adófizetőket terhelő adóval

¹ Skerlec Miklós (1729–1799) már az 1750-es évektől meghatározó szerepet játszott a horvát politikai életben, a hetvenes évek végén a Magyar Királyi Helytartótanács tanácsosa, 1782-től Zágráb vármegye főispánja, a kilencvenes években a magyar nemesi mozgalom egyik vezére volt.

² *Nicolai Skerlec: Opinio seu Discursus de Insurrectione. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Quart Lat. 455. 40 f.*

³ Skerlec Miklós véleménye vagy elmékedése a nemesi felkelésről. In: Skerlec Miklós báró művei. (Kiadta, illetve latin eredetiből fordította Berényi Pál.) Bp., 1914. 545–587. Az írásra a továbbiakban szövegekben megadott oldalszámokkal hivatkozom.

⁴ Az 1764/65-ös vitákkal, Kollar könyvével nem foglalkozom. Tanulmányom tárgya csak az inszurrekció Skerlec-féle értelmezése. A vitákhoz és Kollar könyvéhez ld. *Stefancsik Benedek Konrád: Az 1764/65-i pozsonyi országgyűlés. Kassa, é. n. és Cszmadia Andor: Egy 200 év előtti országgyűlés évfordulójára. Kollar contra Status et Ordines. Jogtudományi Közlöny, XIX (1964) 214–227. Kollar levelezését kiadta: Soós István: Kollar Ádám Ferenc levelezése. Bp., 2000. (Commercii Litteraria Eruditorum Hungariae – Magyarországi tudósok levelezése IV.).*

⁵ [József nádor]: Freimüthige Gedanken eines Hungarischen Patrioten über die Verbesserung des Defensionssystems seines Vaterlandes, denen auf dem Reichstage zu Preßburg versammelten Ständen gewidmet von dem Verfasser (1808. augusztus 6.). József nádor iratai. III. (Kiadta Domanovszky Sándor.) Bp., 1935. 255–321. A nádor mondandóját összefoglalta *Domanovszky Sándor: József nádor élete. II. Bp., 1944. 181–188.*

⁶ *Michael Piringer: Ungarns Banderien, und desselben gesetzmäßige Kriegsverfassung überhaupt. I–II. Wien, 1810., 1816.*

⁷ [Kovachich Márton György]: Freymüthige Anmerkungen über die Recension der von Piringerischen Ungarns Banderien welche zu erst 1816 in die allgemeine Wiener Litteratur-Zeitung eingerückt, dann aber, um den Ungarn weher zu thun, bald besonders abgedruckt, zur beabsichtigten Schmach der Nation allenthalben verbreitet worden ist. (1816) Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Quart. Germ. 1139. 222 és *Martini Georgii Kovachich Senqviensis Defensio Patriae. II. (1811) Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Fol. Lat. 3205. 95–227. f.*

⁸ [Széchényi Ferenc]: Aus dem Briefe eines Ungarn an seinen Freund, über das Buch, zwey Recensionen über Piringers Banderien und eine zu Raab erschienene Hyperantiepiskepsis. Wien, 1816. bey Heubner und Wolke. (1817). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Széchényi család levéltára, Törzslevéltár (P 623), A. I. 12. 5. sz. 17 f.

⁹ Az inszurrekció 18–19. századi történetének áttekintéséhez ld. *Ódor Imre: A magyar nemesi felkelés a kései feudalizmus korában. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve, Pécs, 1988. 159–180. A meghirdetés, a kiállítás és a felkelés összetételének elvi kérdéseihez ld. Szijártó István: A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792. Bp., 466–477.*

(contributio). A felkelés megváltása csak egy evidens nemesi kötelezettség teljesítése más formában. Természetesen, ha a megváltás állandó, évenkénti fizetési kötelezettséget jelentene – és Skerlecz abból indul ki, hogy erről lenne szó –, akkor részben igaza van. A „szabadság” részben tényleg sérülne. A felkelés ugyanis nem állandó, hanem háború esetén teljesítendő, eseti kötelezettség volt. Skerlecz nem bajlódott a fenti „apróságokkal”, a problémát leegyszerűsítette: a felkelés megváltásában a nemesség megadóztatását látta. Lássuk, mik voltak az érvei a szabadság e tervezett megsértésével szemben!

Véleménye szerint a (nem adózó) nemesség jövedelme a forgalom csatornáin keresztül visszatér az adózókhoz. Ezért tudja hazánk megfizetni az adót – olvassuk. A konklúzió: ha a nemességet megadóztatnák, akkor a nemesi adó összegét el kellene engedni a nép adójából. A fejedelemnek tehát semmi haszna nem származna belőle.¹⁰ További állítása: ha a nemes adózna, a kincstár örökösödése megszűnne, továbbá lehetséges lenne a termények szabad bevitele a német tartományokba. (A „tételek” nincsenek kifejtve.) A fejedelemnek tehát a „reformból” a megelőző rendszerhez képest kevesebb jövedelme származna. Túl az anyagiakon: a nemesség egy fenti politikai döntés esetén elidegenednék uralkodójától, és ami még fontosabb: ha felszabadulna a felkelés kötelezettsége alól, akkor a fejedelem veszély esetén nagy segítségtől esne el stb. (550.).

Azután Skerlecz rátér Kollar második javaslatának taglalására. Nevezetesen: mi van akkor, ha a nemesnek nem „adót” kellene fizetnie, hanem maga helyett katonákat tartana. (Csak zárójelben: itt is abból indul ki, hogy a katonákat, Kollar javaslata szerint, állandóan kellene tartani). Nem részletezem, kivonatolom a megjegyzéseit.

A helyettes katonaságot ki kell képezni, századokba és ezredkebe kell osztani, el kell vonni minden más tevékenységtől, tisztet kell állítani az élére, béke idején is el kell látni zsolddal és egyenruhával. Ez állandó és súlyos teher. Ha a tisztet zsoldját is a nemességnek kellene fizetnie, az annak romlását vonná maga után, miközben a fegyverek és a többi hadi felszerelés előteremtéséről még nem is szóltunk – olvassuk. Konklúzió: ez a teher törvénytelen és elviselhetetlen lenne. Mi van akkor – veti fel a szerző –, ha a teher mérséklődne, mert a tisztet zsoldját a fejedelem fizetné? Némileg leegyszerűsítve a vizionált választ: az ára az lenne, hogy megnőne a Haditanács befolyása, a katonákat kivinnék az országból (551–552.), idegen tisztet állítanának az élükre, veszélybe kerülhetne a nádor fővezéri szerepe stb. (Legalábbis ezeket a veszedelmeket vizionálja a szerző.)

A fentiek azonban nemcsak törvénytörők lennének – az eseti felkelést állandó adófizetési kötelezettségre cserélve –, hanem méltánytalanok és értelmetlenek is. A nemességet lényegében megfosztanák az identitásától, a fegyver használatától, amit bizonyára nem tűrne közömbösen, hacsak ősei véréből el nem fajult – olvassuk. És ami még fontosabb: a nemesség majdnem minden kiváltsága a katonai teher ellenételezésének számít. Ha az alkotmányosan kötelező katonai

¹⁰ A leegyszerűsítő „számán”, hogy ugyanis, ha a nemeseket is megadóztatnák, akkor a tőlük közvetlenül beszedett pénz a továbbiakban nem kerülne közvetlenül az adózóhoz, aki ezért ennyivel (a nemestől beszedett adóval) kevesebbet tud adózni, nem méltó az egyik, okkal legelismeretebb gazdasági szakemberhez és íróhoz.

teher megszűnik, megteremtődik az oka a kiváltságok eltörlésének (553–554.). Elvi szintre emelve az ügyet: a magyar nemzet harcias szellemű (miként a holland kereskedelmi szellemű). Montesquieu-re és Tacitusra is hivatkozva leszögezi a szerző: nem érdeke a fejedelemnek elnyomni a magyarok harcias szellemét. Az ország (és a birodalom) közeli ellenségét ez a szellem tartja vissza a támadástól. (Kis szúrás a birodalom nyugati fele felé: ha kiüt a török háború, Stájerországban és Karintiában jobban rettegnek, mint a harci szellemtől áthatott nemesek által lakott Magyarországon.)

Ezt követően a szerző néhány sort annak szentel, hogy cáfolja az inszurrekció haszontalanságáról szóló 1602:9. törvénycikket, mégpedig azzal az érveléssel, hogy ez a törvénycikk egyedi és magyarázható helyzetben született. Akkor, amikor a katonaság nagy része harcban állt, otthon lényegében csak az alkalmatlanok voltak, akiknek a bevetéséből aligha származott volna haszon (555.).

A fentiekből arra a megállapításra jutott: a Kollar-féle javaslatok nem valósítanak meg az uralkodói szándékot és nem is esnek egybe azzal. A királynő ugyanis csak azt kérte, hogy ahelyett, hogy a felkelést, mint szokás, a továbbiakban is esetről esetre, ad-hoc szabályoznák, szabályozzák kiszámíthatóan, a vész kitörése előtt. Azt mondják – olvassuk tovább –, hogy nem veszélyeztetné a nemesség előjogait, ha a felkelést béke idején, előre megajánlanák. Volt rá ugyanis példa. Többek között 1609-ben, amikor a békeszerződésben kijelentették, hogy üdvös dolog béke idején gondoskodni a háborúról és 1681-ben (46. tc.), amikor béke idején intézkedtek egy esetleges későbbi felkelésről (556–557.).¹¹ A látszat azonban Skerlecz szerint csal. 1609-ben az oszmánok az ország majdnem felét birtokolták és folyamatosan garázdálkodtak, 1681-ben pedig látható volt, hogy csak ürügyet keresnek az új háborúra. Fordítsuk magyarrá: Skerlecz szerint egyik eset sem jó példa arra, hogy a felkelésről béke idején döntöttek volna. Egyébként – folytatja – ilyen döntés elvileg sem lenne elfogadható: Magyarországon sarkalatos elv, hogy felkelésről csak a veszedelem bekövetkezésakor lehet dönten. Továbbá: a felkelés az ország utolsó ereje (a királyi haderő után vethető csak be), ezért sem szabad azonnal az ellenség elé vetni (558.). A szerző egyetért tehát azzal a rendi állásponttal, hogy a felkelésről semmi újat nem kell határozni, a lényeg pedig az, hogy az uralkodó a létező „szabályok” szerint biztos lehet abban, hogy a nemesség soha nem mulasztja el vérért és életéért áldozni, ha kell (559.). A felkelést tehát nem kell szabályozni, a Kollar-féle javaslatok jogsértők.

A fentiekben a Skerlecz által interpretált és osztott rendi álláspontot ismertük meg. Amelyről azonban – így a szerző – az udvar egészen másként gondolkodik. Udvari álláspont szerint minden nemes katona, ezért köteles személyes felkelésre. A vagyonosabbak ennél többre kötelesek (559.). Vagyonuk arányában lovasokat is kell állítaniuk. Mielőtt megadóztatnák volna őket (a parasztokat), a parasztok is kötelesek voltak hasonlóan: gyalogos katonát kellett kiállítaniuk. Miután azonban 1715-ben rájuk kivetették az állandó adót, ez a köteleességük megszűnt. A nemesség lovasállítási kötelezettsége

¹¹ A kéziratban (*N. Skerlecz*: i. m. fol. 9r.) és a fordításban is 1651 szerepel 1681 helyett. Elírás.

a jobbágyporták alapján azonban nem szűnt meg (560.). Ez az álláspont teljesen ellentétes a rendivel, és ahogy Skerlecz előadja, zavaros is, ezért meg kell állnunk egy pillanatra, és szólni kell a hagyományos hadszervezetről.

Királyi hadsereg, bandériumok, portális katonák

Az 1435 (I.): 1. törvénycikk szerint az ország védelme a király (a császár) dolga. Am ha úgy látszik, hogy a királyi haderő nem tudja feltartóztatni az ellenséget, akkor további csapatokat kell bevetni. Először a fenyegetett hazarészek védelmére kirendelt főpapokat a bandériumaikkal, majd a megtámadott részek védelmére kirendelt vármegyék ispánjait a vármegye báróival, előkelőivel és nemesseivel, illetve azok hadi népeivel együtt (a királyi bandérium részeként). A 2. törvénycikk szerint ország-szerte hirdetett közönséges hadjárat esetén a bárók, az előkelők és a nemesek személyesen felkelnek, ezen felül minden 33 jobbágy után 1 lovast állítanak ki. Akinek nincs 33 jobbágya, összevonja jobbágyságait másokéival és így (többen) állítanak ki 33 jobbágy után 1 lovast. Azok a nemesek, akiknek nincsenek jobbágyságai, csak személyesen kelnek fel. Ez a dekrétum etalonnak számít a feudális kori magyar hadszervezetet illetően, annak ellenére, hogy részletekben később rendre eltértek tőle.

Az „etalonnál” is fontosabb Ulászló 1498-as dekrétuma. Aszerint a hadrend a következőképpen nézett ki. Volt egy 1000 főből álló királyi bandérium. Sajátján kívül a király tartott végvári csapatokat és ún. királyi tiszti bandériumokat is. A törvénycikk négyet sorol fel: az erdélyi vajda, a székely ispán, a horvát bán és a temesi ispán egy-egy tiszti bandériumát (21. tc.).¹² A 20. törvénycikk 27 pontban felsorolja az egyházi bandériumokat. A 22. törvénycikk több mint 40 főúri csapatot vesz sorra, amelyeket a felsorolt személyeknek jobbágyságuk száma alapján kell kiállítaniuk.¹³ Természetesen nemcsak a megnevezettek vonatkoztak a katonáállítási kötelezettség, hanem a többi főúrra és nemesre is. A kiállítás kulcsa ekkor: 36 jobbágyporta, bizonyos vármegyékben 24 jobbágyporta után egy lovas vagy huszár volt. Az egyetlen nemesek 36 porta után állítanak egy lovast.

A személyes felkelési kötelezettségen túl a jobbágytartó nemességnek tehát katonáállítási kötelezettsége is van. Mi a különbség a nemesek által állított és az egyéb csapatok között? Az, hogy a királyi, a királyi tiszti és a királyi zsoldos bandériumokat a király tartja. Az egyházi bandériumokat a tizedből és a jobbágyok száma alapján állítják és tartják a felső klerus tagjai.¹⁴ A világi főúri és a nemesi csapatokat az érintettek a jobbágyok vagy a porták száma alapján állítják és

tartják.¹⁵ Fontos: eredetileg a jobbágyok nem állítottak katonákat. Skerlecz (és az udvar) téved, mikor ezt állítja. Később, a fő szabálytól eltérően vonták be őket.

A bandérium fogalma

A bandérium fogalma körül teljes a káosz. Egymásnak ellentmondó, többnyire homályos álláspontok vannak róla. Ilyen (homályos) Skerleczé is. Azt állítja (osztja azt az álláspontot), hogy a főúri és az önálló bandériumot kiállítani nem tudó főurak és nemesek által tartott vármegyei bandériumokat porták alapján állították, és ebben igaza van (561.).¹⁶ Állítja továbbá, hogy 1715-ben a portális katona állításának a kötelezettsége – az állandó adó bevezetése miatt – megszűnt (amit az udvar nem így vél; 566–567.).¹⁷ Ha ez így van, hogy ugyanis a portális katona állítása 1715-től nem köteletség – amit a rendi többség vall, és amit egyébként semmi nem bizonyít –, akkor logikus a harmadik állítás, hogy ugyanis az 1715:8. cikkelyben szereplő bandérium szó nem a főúri és nem a vármegyei bandériumokat jelöli, hanem a többit. Ezt bizonyítja az is, hogy – mint írja – törvényeink mindig megkülönböztették egymástól a portális és a bandériális katonaság elnevezést (567.).¹⁸ A konklúzió, ismétlem: a nemességnek 1715 óta nem kell katonát állítania, ha szükség esetén, mint 1741-ben, megtette, nem volt kötelezése (557.).

Véleményem szerint egyébként 1715 után soha nem tette meg. Az 1741:63. törvénycikkben ajánlott portális katonaság – jóllehet úgy nevezik –, nem az. Itt jegyzem meg, hogy korszak kiváló kutatói közül Borosy András¹⁹ és Zachar József²⁰

¹⁵ Itt meg kell jegyezni, hogy a Jagelló-kori katonai reform átmeneti változást hozott a katonáállításban. A világi főurak és a nemesek jobbágyi portáik száma alapján állítottak csapatokat, de voltak a király által kivételezett főurak – az 1498:22. cikkelyben jelzettek pl. ilyenek –, akiknek a király átengedte jobbágyságuk adóját, és csapataikat abból tartották. Ez a rendszer azonban átmenetinek bizonyult, és azon a szabályon nem is változtatott, hogy a kiállítás alapja a jobbágyok vagy a porták száma volt. Ld. ehhez *Kubinyi András*: Politika és honvédelem a Jagellók Magyarországon. *Hadtörténelmi Közlemények*, 113 (2000) 397–413.

¹⁶ Jelzem, hogy a fogalom (portális katona) nem korrekt. A főúri és vármegyei csapatokat ui. hol porták után állították, hol nem, de mind a korban, mind a szakirodalomban a nemesség által állított csapatokat értik rajta, a lényegét illetően tehát konszenzus van a terminusról.

¹⁷ Miután a portális katonaságot fő szabályként a nemesség állította és tartotta, az, hogy a jobbágyokra kivetett állandó adó következtében a nemesség katonáállítási kötelezettsége megszűnt, nem több, mint egy, a rendi többség által képviselt, nem bizonyított állítás. A nemesség azonban ebből „nem engedett”.

¹⁸ Ez nem így van. Az 1498:22. törvénycikk a legelőkelőbbek által állított csapatokat valóban nem nevezi bandériumoknak, tehát megkülönbözteti azoktól. Korábbi (1492:20.) és későbbi (1526:27., 1601:11.) törvénycikkekből azonban egyértelmű, hogy a portális csapatok is bandériumnak számítanak. A rendi álláspontot képviselő Skerlecz „igyekezetének” – hogy ugyanis a portális csapatokat (a portális alapon állított bandériumokat) a többitől elkülönítse – az oka igen egyszerű. Ha 1715-ben a portális katonaság megszűnt, és szerinte megszűnt, akkor az 1715:8. cikkelyben jelzett bandérium-állítási kötelezettség a nemességre nem vonatkozik.

¹⁹ *Borosy András*: A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. Bp., 1971. 125.

²⁰ *Zachar József*: A magyarországi hadügyi jogi keretei, 1648–1848. *Hadtörténelmi Közlemények*, 108 (1995) 14. (A szerző ráadásul az adóalap terhére megajánlott gyalogságot tekinti portális katonaságnak.)

¹² A törvénycikk a végvári csapatok parancsnokait nem sorolja fel, és a tisztek közül is csak négyet. Az ebbe a kategóriába tartozók (nemcsak 1498-ra vonatkozó) részletesebb listájához ld. *M. Piringer*: i. m. II. 42–52.; *Kovachich M. Gy.*: Freymüthige. 162–163. és *Uő*: Defensio Patriae II. fol. 126r–143v.

¹³ A kiállítandó csapatok száma tehát nincs meghatározva. A szám a jobbágyok számától függ, kivéve a (szerb) despotát, aki a 3. §. szerint 1000 lovast, a 41.§. szerint 1000 huszárt tartozik állítani (Az, hogy miért szerepel kétszer, és az ő esetében miért van rögzítve a létszám, nem érthető).

¹⁴ Az 1498:15. törvénycikk szerint az alacsonyabb rangú egyházi személyek is állítanak katonát tizedük és jobbágyportáik alapján, vagy csak az utóbbiak alapján (2. §.).

is úgy tartja, hogy 1741-ben a nemesség állított portális katonát. Így gondolja a 18. századi országgyűléseket taglaló alapvető művében – amelyben az inszurrekcióval is elmélyülten foglalkozott – Szijártó István²¹ is. Álláspontjukat komolyan mérlegettem. Tudjuk, hogy a portális katona kiállításának számos variációjával találkoztunk korábban. Miért ne lehetne ennek egy variációjának tekinteni, hogy a nemesek a lovasokat akkor éppen nem a jobbágyok száma, nem a jobbágyok telke stb., hanem a nádori portális alapján ajánlották fel? Azt hiszem, emellett – hogy ui. ez is lehetne az ajánlat egy fajtája – lehet érvelni. De van, ami mellett nem lehet. Az, hogy egy alkotmányos köteletséget eseti ajánlattá változtatnak – 1741-ben erről volt szó –, nem variáció egy témára, hanem az alkotmányos köteletség megtagadása/elmulasztása. 1741-ben portális katonaságot annak eredeti értelmében nem állítottak ki. Térjünk vissza Skerlecz szövegéhez!

Ha az 1715-ös törvényben szereplő bandérium szó a korábbi főúri és megyei bandériumokra nem utal, akkor melyekre utal? A válasz egyszerű: azokra a nem portális alapon állított csapatokra, amelyek megmaradtak. Melyek ezek? Az esztergomi érsek, a pannonhalmi főpapát, a győri püspök és még néhány főpap bandériuma. Továbbá a horvát banderialisták. Esetleg a jászok, kunok és a hajdúvárosok csapatai – olvassuk (569.). A felsorolás bizonytalan, de a mondandó szempontjából a bizonytalanságnak nincs jelentősége. A lényege az, hogy az 1715:8. cikkely szerint a nemeseknek nincs katonáállítási kötelezettségük, de vannak olyan személyek, kerületek, amelyeknek van, vagy lehetséges, hogy van. Ezzel az állásponttal Skerlecz a fő sodorba illeszkedett. Az 1800 utáni országgyűlések uralkodó álláspontja is az volt, hogy a személyes, a banderiális és a portális felkelés kötelezettsége nem azonos,²² és mivel az adó bevezetésével a portális felkelés kötelezettsége 1715-ben megszűnt,²³ a nemességnek nem kell katonát tartania. Így gondolta József nádor²⁴ és Széchényi Ferenc²⁵ is. Az 1715-ben jelzett bandériumtartás tehát nem vonatkozik rá.²⁶ Az viszont homályban volt, hogy akkor kikre vonatkozik. (Az 1808:4. törvény cikk Ürményi József országbíró elnökletével országos bizottságot állított fel tisz-tázására.)

Egyértelműen foglal állást Skerlecz más, a felkelést illető, további érzékeny kérdésekben is. Szerinte tévednek, akik azt hiszik, hogy a felkelés elrendelése az uralkodó joga, azt

²¹ Szijártó I.: i. m. 470.

²² Országgyűlési napló, 1808, 123.

²³ Országgyűlési napló, 1805, 39., 1807, 208., 1808, 167.

²⁴ József nádor: i. m. 277.

²⁵ Széchényi F.: i. m. fol. 12r–13r.

²⁶ Az ügyben természetesen voltak nagyon komoly kisebbségi vélemények is. Piringer álláspontja szerint a bandérium a portális katonaságot is jelöli (*M. Piringer*: i. m. I. 216.), állításának kötelezettsége tehát érvényben van, de azt a nemesség nem teljesíti, és ezzel alkotmányos kötelezettségét megszegi (uo. 12. fejezet). A vele alapkérdésekben vitázó Kovachich is azt gondolta, hogy a portális állítás kötelezettségét az 1715:8. törvény cikk nem törölte el (bár lehet vitatkozni róla), ám szerinte a portális állítás ügyében minden rendben van: az uralkodók döntöttek úgy, hogy (az egyébként sem állandó kötelezettség teljesítését) nem vagy ritkán követelték meg, a nemesség tehát nem követett és nem követ el semmilyen mulasztást. (*Kovachich M. Gy.*: Freymüthige. 89–93.)

ugyanis csak országgyűlésen lehet fegyverbe szólítani (576.). Állást foglal abban a fontos kérdésben is, mikor lehet, illetve kell bevetni az inszurrekciót, és mikor lehet külföldre vinni. Az 1435 (I.): 1. és az 1458:2. törvény cikk alapján²⁷ úgy véli: a bandériumokat akkor lehet bevetni és kivinni az országból, amikor a király hadserege nem elég az ország védelmére. És ha ez sem volna elég, akkor vethető be a személyes felkelés (575.). A mondandó érthető, de a hivatkozott törvény cikkek nem támasztják alá. Zsigmond 1435 (I.):1. cikkelye szerint a királyi haderő elégtelensége esetén az érintett részek védelmére kirendelt főpapok, ispánok, bárók, előkelők, nemesek és hadinépük kötelesek a felkelésre. Tehát ők, és az általuk állított katonák. Sorrendiség (előbb a bandériumok, azután a személyes felkelés) nincs megállapítva. Ami az 1458:2. cikkelyt illeti: aszerint a királyi haderő elégtelensége esetén a főpapok, a bárók, az egyéb egyházi férfiak kötelesek kiállítani csapataikat és kötelesek felkelni. Ha nem elég, akkor fel kell kelniük a nemeseknek is. Amiről a törvény cikk nem tudósít: mikor kerülnek bevetésre a nemesek által állítandó (nem saját zászló alá szervezett) csapatok.

Összefoglalva: 1715 óta a nemesség egyetlen köteletsége a személyes felkelés. Az 1715:8. törvény cikkben jelzett bandériumok az egykori, nem portális alapon állított bandériumok megmaradt egységeire vonatkoznak, de nem világos, pontosan melyek ezek. Fontos: a felkelést csak országgyűlésen lehet elrendelni. Szabályozni pedig nem kell, mert lényege a szabályozatlanság: fegyverbe szólításáról és kiállításáról módjáról mindig eseti döntést kell hozni.

A fentiekben Skerlecz különböző véleményeket foglalt össze, többnyire világossá téve, ő maga milyen álláspontot vall. Az írása végén, nyilván az egyértelműség kedvéért, közölte saját véleményét, egyben – jóllehet láttuk, hogy korábban leszögezte: nincs teendő a felkelés szabályozása körül – mégis javaslatot tett bizonyos reformokra.

Skerlecz véleménye

Véleményének rövid összefoglalásakor lesznek bizonyos ismétlődések, amelyeket nem tudok elkerülni, ui. a szerző ismételt meg több, korábban taglalt tételt, amelyet maga is vall.

A királyi azt kéri, olvassuk, hogy az ország alkalmas és hathatósabb védelmet nyerjen. Ennek kapcsán – túlbonyolított fejtegetéseit leegyszerűsíttem – az alábbiakat fejt ki. Az 1741:63. törvény cikk által megerősített 1715:8. törvény cikk alapján közönséges veszély esetén a az ország lakói (nyilván a nemesek és akik annak számítanak) csak személyes felkelésre, és azok, akiket illet, a még meglévő bandériumok kiállítására is kötelesek (577.).

A közönséges vagy általános veszélynek (*casus ordinarii periculi*²⁸) két alelete van. Az egyik, ha az ellenség kisebb sereggel támadja meg az országot. A másik, ha az ellenség még nem lépte át a határt, de látszik, hogy a vele szembeállítható

²⁷ A kéziratban (*N. Skerlecz*: i. m. fol. 28r.) és a fordításban is az 1435 (I.):2. és az 1458:3. törvény cikk szerepel. Elírás.

²⁸ *N. Skerlecz*: i. m. fol. 35r.

királyi sereget létszámban felülmúlja. Ez az 1435. (I.):1. törvénycikkben leírt eset (579.).²⁹

Van azonban nagyobb veszedelem, a szükséghelyzet (casus necessitatis).³⁰ Ennek első fajtája az, ha az ellenség az országot erős és hatalmas sereggel támadja meg. A második fajtája pedig az, ha előre látszik, hogy végső veszély fenyeget (ezt a szerző jóval bonyolultabban írja körül). Erre példa az 1741-es év (580.).

Miután a kétfajta veszedelem (szükség) és fokozatai a fenti módon, elméletileg meg vannak állapítva, világossá kell tenni, ki dönti el konkrét helyzetekben, melyikről és annak milyen fokozatáról van szó. Ez, mint a korábbiakból is kiderül, kardinalis kérdés. Skerlecz álláspontja egyértelmű és világos: az ügy országgyűlési tárgy (581.).

További tételek: 1715 óta a jobbágyok nem kötelesek portális gyalogosok, a nemesek nem kötelesek portális lovasok állítására. Utóbbiak személyes felkelésre kötelesek. Vannak továbbá olyan személyek és testületek, akiknek vagy amelyeknek személyes felkelés esetén (a személyes felkelés mellett) bandériumállítási kötelezettségük is van. Ilyenek a tizedet élvező egyháznagyok, káptalanok és szerzeteskolostorok. Bandériumnak tekintti továbbá Skerlecz a jáász, a kun és a hajdúvárosi felkelőket, illetve az 1681:46. törvénycikkben jelzett földesúri hajdúkat és szabadosokat (584/585.). „Listája” nincs lezárva: útmutatása alapján nem állítható össze az 1715:8. törvénycikk szerint állítandó bandériumok listája. A lényeg: vannak állítandó bandériumok.

A legfontosabb tétel: a szükséghelyzet mindent felülír. Váratlan ellenséges betörés esetén a rendek teljesíteni fogják kötelességüket, amelyre, mint a kereszténység védőbástyái, kötelesek (586.). Nem kellene tehát tételelesen rögzített, átlátható szabályok arra: mi a teendő.

Skerlecz fontos (reform)javaslata: össze kellene állítani azoknak a névsorát, akik személyes felkelésre kötelezettek és azokat, akiknek bandériumot (is) kell állítaniuk, és azt évente be kellene küldeniük a vármegyéknek a helytartótanácshoz, amelyik a királynőhöz továbbítaná. A vármegyéknek gondoskodniuk kell arról, hogy a felkelők fegyverekkel és lovakkal el legyenek látva. A fentiekről alkotandó törvénycikket Horvátországra, Szlavóniára és Dalmáciára is ki kell terjeszteni, azzal a módosítással, hogy a hat horvátországi és szlavóniai vármegye a fent említett névjegyet a felkelésre kötelezettekéről és a bandériumokba tartozókról a bán közvetítésével továbbítsa az uralkodónak.

Végül: a végső szükség eshetőségére tekintettel a királynő határozzon úgy, hogy a budai fegyverraktárban 100 ezer, az építendő zágrábiban 12 ezer gyalogos számára készenlétben tartsák a szükséges fegyvereket (587.). Ezzel zárul az írás, záró-, a mondandót összefoglaló fejezete nincs. Ennek hiányában a szerző helyett az alábbi összefoglaló megjegyzéseket teszem.

*

²⁹ A kéziratban (N. Skerlecz: i. m. fol. 32r.) és a fordításban is az 1435. (I.):2. cikkely szerepel. Elírás.

³⁰ N. Skerlecz: i. m. fol. 35r.

Skerlecz szerint elvi kérdés, hogy az inszurrekció sem pénzen, sem a nemesek által állandóan tartott csapatokkal nem váltható meg. A katonáskodás ugyanis egyrészt a nemesi identitás része, másrészt a nemesi kiváltságok alapja vagy legitimációja, felszámolásával a kiváltságok veszélybe kerülnek. A felkelést nemcsak megváltani, szabályozni sem kell, és nem is lehet, mert bevetése és kiállításának módja mindig az aktuális helyzettől függ, két egyforma helyzet pedig nincs. Fegyverbe szólítása országgyűlési tárgy. Amennyiben (vészhelyzetben) nem lehet összehívni országgyűlést, az 1715:8. és az 1741:22. törvénycikkben foglaltaknak megfelelően nádori konkurzus dönthet róla. A fentiek a biztosítékok arra, hogy a nemesség udvarral szembeni alkupozíciói, amelyek az állandó adó bevezetésével egyébként már sérültek, ne sérüljenek tovább, és ez elvi kérdés.

Most lássuk az elviekén túl a konkrétumokat: mire köteles a nemesség Skerlecz szerint az 1764/65-ös országgyűlés idején? A személyes felkelésen túl semmire, a portális katonaság állításának kötelezettsége ugyanis 1715-ben megszűnt. Az 1715:8. törvénycikkben szereplő bandériumokon a hagyományos, nem portális alapon állított bandériumokat kell érteni, amelyekről Skerlecz meg is ad egy bizonytalan listát. Ha váratlan veszedelem áll elő, akkor, mint ahogy mindig is volt, biztos lehet az uralkodó abban, hogy a nemesség a kötelezettségein túlmenően helyt fog állni.

Van néhány apróság, amelyben az állagörzés mellett elkötelezett szerző mégis hajlana némi változtatásra. Helyesnek tartaná, ha a felkelésre kötelezettek és a felkelésre kötelezett bandériumok résztvevőinek a listáját a vármegyék összeállítanák és évente megküldenék a helytartótanácsnak, amely továbbítaná az uralkodónak. Horvátország és Szlavónia vármegyéi a bán közvetítésével küldenék meg neki a névjegyzéket. Konkrét javaslatot tesz továbbá arra, hogy Budán és Zágrábban összesen 112 ezer gyalogos számára legyen szükség esetén elérhető fegyverzet.

*

Skerlecz írása kéziratban maradt, nem tudom, nem kutattam, mennyiben befolyásolta (vagy szerzője mennyiben befolyásolta) a kortársak elképzeléseit az inszurrekcióról. Ami köz tudott: az inszurrekció reformjára nem került sor sem akkor, sem később, pedig születtek reformtervek.³¹ Az inszurrekció gyermekbetegségeit a magyarok érzékenységének megsértése nélkül orvosolni óhajtó, azt a modern kor elvárásaihoz igazító, ebben az ügyben is lenyűgöző felkészültségről tanúskodó, legkiválóbb tervezet József nádoré volt,³² az utolsó nemesi felkelés előtti évből, de komolyan taglalták az ügyet a reformkorban is.³³ A javaslatok papíron maradtak. Mária Terézia kérése, hogy szabályozzák, illetőleg értelmezzék az inszurrekciót, 1848-ban is aktuális lett volna.

³¹ Gyalóky Jenő: A magyar nemes insurrekció reformtervei 1797-től 1809-ig. *Századok*, 59 (1925) 126–159.

³² József nádor: i. m.

³³ A reformkori tervezeteket is áttekinti Ódor I.: i. m. 171–178.